

MICHAŁ BACZKOWSKI

Uniwersytet Jagielloński

Trzy okupacje Krakowa przez wojska rosyjskie w latach 1809–1831

Analiza porównawcza

ABSTRACT

During the first half of the nineteenth century, Cracow found itself under Russian military occupation three times. Each period resulted in economic perturbations and an increase in crime, however the political significance of these events was relatively minor. The cost of housing and maintaining the Russian troops in the city was considerable but didn't deplete the city's finances, and the behaviour of the occupying forces didn't differ from the standards that prevailed during the first half of the nineteenth century.

W drugiej połowie XVIII i pierwszych dekadach XIX w. w Krakowie wielokrotnie przebywały załogi okupacyjne obcych państw. Najwięcej czasu spędziły w mieście wojska rosyjskie (w latach 1768–1778 i 1792–1794 – teoretycznie w charakterze oddziałów sprzymierzonych, „zaprzyjaźnionych” oraz w latach 1809, 1813–1815 i 1831 – już jako standardowa siła okupacyjna). Ponadto oddziały rosyjskie przechodziły przez miasto i czasowo tu kwaterowały w latach 1799–1800 i 1805–1806.¹ Krócej stacjonowały tu okupacyjne oddziały austriackie (w latach 1836–1841, a w południowej części krakowskiego zespołu urbanistycznego także w latach 1772–1776 i 1813–1815), ponadto pruskie (w latach 1794–1796), a nawet polskie z Księstwa

¹ O organizacji wojsk rosyjskich w pierwszej połowie XIX w. Любомир Бескровный, *Русская армия и флот в XIX в. Военно-экономический потенциал России* (Moskwa: Изд. «Наука», 1973), 10–38.

Warszawskiego (w 1809 r.). Można zatem postawić tezę, że obecność wojsk okupacyjnych różnej proveniencji nie była niczym obcym dla mieszkańców podwawelskiego grodu, co więcej, stała się niemal normalnym elementem życia dla wszystkich generacji.

Kraków tej epoki był miastem średniej wielkości w realiach europejskich. W 1808 r. liczył ponad 27 tys., w 1813 r. nieco ponad 23 tys., a w 1831 r. niespełna 33 tys. mieszkańców. Nie dysponował jednak nowoczesną infrastrukturą koszarową, a tylko budynkami państwowymi (zamkiem wawelskim oraz sekularyzowanymi klasztorami) i miejskimi adaptowanymi w sposób prowizoryczny na różne cele militarne oraz wielką ilością prywatnych kamienic i przedmiejskich domów wykorzystywanych na rzecz zakwaterowania wojska, co wywoływało istotne problemy związane z funkcjonowaniem garnizonu.² Samo miasto budziło w tym okresie dość duże zainteresowanie cudzoziemskich podróżników, głównie niemieckojęzycznych. Sporo uwag na jego temat zamieścili: Lars Engelström i Johann Joseph Kausch (ok. 1790 r.), a na początku kolejnego stulecia Joseph Frank, Joseph August Schultes, Samuel Bredetzky i Joseph Rohrer. W ich opiniach był to duży, nieźle funkcjonujący ośrodek miejski, który pomimo utraty funkcji stołecznej był w stanie poradzić sobie w nowych, zmieniających się warunkach politycznych. Według Kauscha można było Kraków porównać z Pragą lub z Wrocławiem. Bredetzky pisał wręcz o metropolitarnym widoku miasta, chociaż tylko oglądanym z dalszej perspektywy. Na miejscu okazywało się, że miasto nie jest aż tak wspaniałe, mimo że pozostawało ożywionym ośrodkiem z dużą liczbą efektownych gmachów.³ Można domniemywać, że dla rosyjskich oficerów (po części Niemców bałtyckich) opinie te mogły być w pierwszej połowie XIX w. miarodajne dla oceny Krakowa.

Powtarzające się okupacje wojskowe oznaczały, że przez wiele lat miasto funkcjonowało w realiach stanu nadzwyczajnego, na który składało się:

- podporządkowanie władz miejskich i państwowych administracji wojskowej,
- realizacja dodatkowych świadczeń finansowych i rzeczowych na rzecz obcych wojsk,

² Janina Bieniarzówna i Jan M. Małecki, *Dzieje Krakowa*, t. 3, *Kraków w latach 1796–1918* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1985), 16, 31, 46; Michał Baczkowski, *Wojsko polskie w napoleońskim Krakowie* (Kraków: Historia Jagellonica, 2009), 23, 45–52.

³ Jan Gintel, wyb. i oprac., *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*, t. 2, *Wiek XVIII–XIX* (Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1971), 101–104, 154–157, 208–209, 213–114; Stanisław Schnür-Peplowski, *Cudzoziemcy w Galicji (1787–1841)* (Kraków: Spółka Wydawnicza Polska w Krakowie, 1902), 78–81, 97, 136; Samuel Bredetzky, *Reisebemerkingen über Ungarn und Galizien*, t. 2 (Wien: Verlag bey Anton Doll, 1809), 32–63; Joseph Rohrer, *Versuch über die deutschen Bewohner der österreichischen Monarchie*, t. 2 (Wien: Kunst- und Industrie-Compt, 1804), 37, 156, 563.

- nadzwyczajny kwaterunek wojskowy w domach prywatnych i obiektach publicznych,
- pojawienie się zjawisk patologicznych związanych z obecnością obcych oddziałów,
- próba narzucenia własnych rozwiązań politycznych.

Trzy epizody okupacyjne wojsk rosyjskich w Krakowie w pierwszej połowie XIX w. dotyczyły miasta, które za każdym razem znajdowało się w strukturach innego państwa: w 1809 r. – Austrii, w latach 1813–1815 – Księstwa Warszawskiego, a w 1831 r. – Wolnego Miasta Krakowa. Inne też cele przyświecały każdorazowej rosyjskiej okupacji wojskowej, za czym po części szła także zróżnicowana praktyka zachowania się armii carskiej wobec mieszkańców.

Podczas wojny monarchii habsburskiej z Napoleonem w 1809 r. wojska rosyjskie wkroczyły do austriackiego wówczas Krakowa przede wszystkim w celu niedopuszczenia do przejścia miasta przez armię Księstwa Warszawskiego. Pododdziały carskie, które dotarły do Krakowa, wchodziły w skład brygady kawalerii gen. Władimira Sieversa, będącej forpocztą sił, które na mocy nieformalnej ugody arcyksięcia Ferdynanda d'Este z rosyjskim gen. Siergiejem Golicynem miały zająć dawną stolicę Polski. Zamiar ten nie zakończył się sukcesem, gdyż oddziały polskie niemal równocześnie weszły 15 lipca 1809 r. do miasta, zmuszając patrole rosyjskie do ustąpienia z zajmowanych pozycji i przepuszczenia oddziałów dowodzonych osobiście przez ks. Józefa Poniatowskiego na Rynek krakowski.⁴ Tego dnia rozpoczęła się zatem współokupacja miasta przez dwa teoretycznie sprzymierzone wojska, trwająca aż do zawarcia pokoju w Schönbrunn (14 października 1809 r.).

Po raz kolejny wojska rosyjskie zajęły miasto 13 maja 1813 r. w trakcie ofensywy prowadzonej przeciw wojskom polskim Księstwa Warszawskiego

⁴ Szerzej o okolicznościach zajęcia Krakowa w 1809 r.: Bronisław Pawłowski, *Wojna polsko-austriacka 1809 r.* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Dom Wydawniczy Bellona, 1999), 426–427; Roman Sołtyk, *Kampania 1809 r.* (Warszawa: Druk Józefa Sikorskiego, 1906), 86–193; *Korespondencja księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*, t. 2 (Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1923), 214; Jerzy Skowronek, *Książę Józef Poniatowski* (Wrocław: Ossolineum, 1986), 178–179; Szymon Askenazy, *Książę Józef Poniatowski* (Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974), 197; Antoni Białkowski, *Pamiętniki starego żołnierza (1806–1814)* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903), 172–175; Dezydery Chłapowski, *Pamiętniki* (Poznań: Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, 1899), 98–100; [Ambroży Grabowski], *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*, t. 1 (Kraków: Drukarnia Czasu, 1909), 84–89; Marcin Smarzewski, *Pamiętnik 1809–1831* (Wrocław: Ossolineum, 1962), 14; [Jan Weyssenhoff], *Pamiętniki generała Jana Weyssenhoffa* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903), 122–124; Wirydianna Fiszerowa, *Dzieje moje własne* (Warszawa: Świat Książki, 1998), 343–344; [Stanisław Wodzicki], *Pamiętniki hr. Stanisława Wodzickiego* (Kraków: Nakład J. K. Żupańskiego i K. J. Heumanna, 1888), 14–16.

i rzekomo sprzymierzonym z nimi oddziałom austriackim. Kraków opanowała bez walki rosyjska brygada dowodzona przez gen. Fabiana Gottlieba von der Osten-Sackena.⁵ Oddziały rosyjskie pozostały tym razem znacznie dłużej. Stały się wkrótce elementem gry politycznej cara Aleksandra I, mającej na celu objęcie swoją władzą całości okupowanych ziem Księstwa Warszawskiego. Garnizon krakowski pełnił początkowo funkcję punktu etapowego dla wojsk rosyjskich walczących z Francją. Następnie odegrał istotną rolę w trakcie negocjacji z Austrią w sprawie przyszłości obszarów na północnym brzegu Wisły. Gdy utrzymanie całości Księstwa Warszawskiego przez Aleksandra I okazało się niemożliwe, krakowski garnizon wojskowy nadal stanowił istotny czynnik polityczny. W grudniu 1814 r. władze rosyjskie wystąpiły z kompromisową koncepcją zneutralizowania Krakowa, która w następnym miesiącu została przyjęta przez Austrię.⁶ Był to wstęp do zaakceptowania idei utworzenia Wolnego Miasta Krakowa.

Co ciekawe, rosyjska załoga Krakowa pozostała w mieście jeszcze wiele miesięcy po utworzeniu Wolnego Miasta Krakowa (formalnie 3 maja 1815 r.), kiedy to oddziały rosyjskie powinny były szybko opuścić podwawelski gród. Pełniły zatem swoistą funkcję załogi wojskowej jednego z „trzech opiekuńczych dworów” o zgoła niejasnym statusie prawnym. W takim kształcie garnizon rosyjski pozostał co najmniej do stycznia 1816 r., kiedy to ostatni już żołnierze rosyjscy wymaszerowali z Rzeczypospolitej Krakowskiej.⁷

Po raz trzeci oddziały rosyjskie opanowały Kraków w końcowej fazie powstania listopadowego. Mieszana brygada dowodzona przez gen. Fiodora Rüdigerę przekroczyła 27 września 1831 r. granicę Rzeczypospolitej Krakowskiej i weszła jako zwycięska armia na terytorium nieprzyjacielskiego państwa. Ta okupacja miała charakter ekspedycji policyjnej, mającej „ukarać” mieszkańców Rzeczypospolitej Krakowskiej za ich działania na rzecz wsparcia powstania listopadowego. To wydarzenie całkowicie zaskoczyło mieszkańców i władze, ufające, że istniejący status neutralności zabezpiecza Wolne Miasto Kraków przed obcą przemocą. O okupacji zdecydował car Mikołaja I, a wcielił w życie feldmarszałek Iwan Paskiewicz, wykorzystując jako pretekst przemarsz cofających się oddziałów powstańczych z brygady

⁵ Mariusz Łukasiewicz, *Armia księcia Józefa 1813* (Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1986), 197.

⁶ Szczepny Wachholz, *Rzeczpospolita Krakowska (okres do 1830 r.)* (Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1957), 34.

⁷ Według akt senackich jeszcze 8 I 1816 r. w Krakowie stacjonowała załoga rosyjska, której połowa przebywała w szpitalach. Archiwum Narodowe w Krakowie (dalej: AN w Krakowie), Wolne Miasto Kraków (dalej: WMK), sygn. 4.1.4/365 (dawne: V-154), Wykaz stanu osobowego załogi rosyjskiej w Krakowie z 8 I 1816 r., 11–16.

gen. Józefa Kamińskiego oraz korpusu gen. Samuela Różyckiego przez obszar Wolnego Miasta. Car planował okupację Krakowa z udziałem pozostałych państw zaborczych, ale gdy Austria i Prusy nie przyłączyły się do niej, sytuacja polityczna skomplikowała się.⁸

Kres okupacji nastąpił dużo wcześniej niż się spodziewano, na osobisty rozkaz Mikołaja I, wydany pod naciskiem Prus i Austrii.⁹ 18 listopada gen. Karl Rennenkampf poinformował Senat, że w myśl polecenia carskiego załoga rosyjska opuści terytorium Wolnego Miasta do 24 listopada 1831 r. Rzeczywiście oddziały rosyjskie w wyznaczonym terminie wymaszerowały z Rzeczypospolitej Krakowskiej, a Senat, na wniosek prezesa, wystosował pismo do gen. Rennenkampfa zawierające „podziękowania za usiłowania w utrzymaniu wzorowej karności i spokojności w wojsku przezeń dowodzonym”.¹⁰

Każda z okupacji wojskowych Krakowa miała zatem inny charakter. Zróżnicowana pozostawała liczebność załogi wojskowej oraz wpływ okupacji na funkcjonowanie miasta i jego mieszkańców.

Liczba żołnierzy rosyjskich w Krakowie

W trakcie współokupacji miasta w 1809 r. znalazła się w nim brygada gen. Sieversa. Stawka żywieniowa tego zgrupowania wynosiła 2383 funty wiedeńskie mięsa i 149 garnców wódki, razem 4776 porcji dziennie. Realizowano ją na koszt Krakowa do 24 września. Ponadto w mieście rozlokowało się dowództwo sił rosyjskich wysłanych do Galicji z gen. Arkadijem Suworowem. Można zatem szacować liczbę wojskowych znajdujących się na utrzymaniu miasta maksymalnie na ok. 4,5 tys. osób. Jednak część żołnierzy zakwaterowano nie w samym mieście, lecz także w folwarkach i wsiach należących do Krakowa, co w zasadniczy sposób utrudnia precyzyjne ustalenie, ilu wojskowych rosyjskich przebywało w granicach administracyjnych

⁸ Szerzej zob. Stanisław Stetkiewicz, *Rzeczpospolita Krakowska w dobie powstania listopadowego* (Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1912); Otton Beiersdorf, „Kraków wobec powstania listopadowego,” w *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*, red. Henryk Kocój (Katowice: Uniwersytet Śląski, 1981), 212–245; Wisława Knapowska, „Nawroty polskich ruchów zbrojnych 1830–1834. Z dziejów dyplomatycznych i rewolucyjnych Wolnego Miasta Krakowa,” *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Komisja Historyczna* 14, z. 2 (1948): 72–78; Bieniarzówna i Małecki, *Dzieje Krakowa*, 3:73–77.

⁹ Generał Karl Rennenkampf usiłował na własną rękę ograniczyć swobodę wymiany handlowej Wolnego Miasta z Prusami, a lokalni dowódcy rosyjscy blokowali żeglugę na Wiśle i możliwość handlu z Galicją; AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Protokoły obrad Senatu z października 1831 r., Kraków, 496, 510.

¹⁰ *Ibid.*, Pismo Senatu do [Karla] Rennenkampfa z 24 XI 1831 r., Kraków, 569, 589.

Krakowa.¹¹ Biorąc pod uwagę stosunkowo słabe zaludnienie i wyposażenie infrastrukturalne dzielnic, w których ich rozlokowano (przede wszystkim Stradom, Kazimierz i Podgórze), nie wydaje się prawdopodobne, by jednocześnie mogło ich przebywać w mieście więcej niż 2 tys.

Stan liczebny wojsk rosyjskich w Krakowie w latach 1813–1816 jest dużo trudniejszy do ustalenia, tym bardziej, że był bardzo zmienny. Oprócz stałej, stosunkowo niewielkiej załogi miasto było wykorzystywane jako miejsce postoju dla kolejnych oddziałów przemieszczających się po linii wschód-zachód. Do wiosny 1814 r. były to wojska maszerujące do walki z Francją. Po abdykacji Napoleona przez miasto przemieszczały się z kolei oddziały wracające do Rosji. Zaraz po powrocie cesarza Francuzów z Elby wojska te zawróciły z powrotem na zachód, znajdując w Krakowie dogodnie miejsce do odpoczynku. Ponadto z uwagi na koncentrację w mieście szpitali wojskowych bez przerwy przebywali tu chorzy i ozdrowieńcy.

W rezultacie można jedynie wrywkowo podać stan tutejszej załogi. Od połowy lipca 1813 r. do końca marca 1814 r. w mieście stacjonował 3 Pułk Kozacki z Połtawy. Wątpliwe jest, by liczył więcej niż 500 żołnierzy.¹² Według wykazu z 4 stycznia 1815 r. przebywało w Krakowie 1087 wojskowych rosyjskich, w tym 382 oficerów i szeregowych z Achtyrskiego Pułku Huzarów oraz 675 piechurów z Pułku Riażskiego, 10 i 38 Pułku Jegrów. Do tej liczby należałoby jeszcze dodać wojskowych z komendy garnizonu oraz nieustaloną liczbę chorych znajdujących się w szpitalach. Według spisu z 25 kwietnia 1815 r. w mieście przebywało z kolei 61 oficerów i 2442 żołnierzy, należących do batalionu Pułku Jakuckiego, batalionu 38 Pułku Jegrów i warty Pułku Naszeburskiego. W sumie tej znaleźli się nadto ozdrowieńcy z lazaretów.¹³ Ostatni wykaz załogi rosyjskiej pochodzi z 8 stycznia 1816 r., czyli już z czasów Rzeczypospolitej Krakowskiej. Wówczas to

¹¹ AN w Krakowie, Akta Miasta Krakowa (dalej: AMK), sygn. 2.3/3853 (dawne: Mag I/238), Wykazy stanu okupacyjnych wojsk rosyjskich z września 1809 r., Kraków, 15, 497, 779; Kazimierz Krzos, *Z księciem Józefem w Galicji w 1809 roku. Rząd Centralny obojga Galicji* (Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967), 181.

¹² Według Hugo Kerchnawe pułki kawalerii rosyjskiej liczyły wiosną i latem 1813 r. na ogół po 250–350 żołnierzy, podczas gdy stan etatowy regularnego pułku jazdy wynosił 1248 oficerów i żołnierzy (bez sztabu i zakładu); Hugo Kerchnawe, *Tage von Leipzig 1813. Kavallerieverwendung, Aufklärung und Armeeführung bei der Hauptarmee in den entscheidenden Tagen von Leipzig* (Wien: L. W. Seidel, 1904), 16–18.

¹³ Obliczenia na podstawie spisów kwater wojskowych w Krakowie z 4 I 1815 r. i 15 IV 1815 r.: AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3840 (dawne: Mag I/225), 85, 791, 803, 873; sygn. 2.3/3863 (dawne: Mag I/248), 1299; sygn. 2.3/3869 (dawne: Mag I/254), 181, 261, 263, 269, 427. Pododdziały piechoty wchodziły w skład 9 Dywizji Piechoty, natomiast część szwadronów Achtyrskiego Pułku Huzarów wyłączono ze składu 4 Dywizji Kawalerii i przydzielono mieszanej brygadzie (zwanej także korpusem) Osten-Sackena; Составил Георгий Габаев, *Роспись русским полкам 1812 года* (Киев: б.в., 1912), 17, 23.

w Krakowie znajdowało się 710 żołnierzy rosyjskich z dowódcą ppłk. Skariatinem¹⁴ na czele. Połowa z nich, bo aż 355, przebywało w lazaretach.¹⁵

Załoga rosyjska stacjonująca w Krakowie w 1831 r. także charakteryzowała się znaczną dynamiką zmian. Na teren Wolnego Miasta wkroczyła mieszana dywizja gen. Rüdigera składająca się z pułków piechoty: Zabałkańskiego (1250 racji) i Połtawskiego (1180 racji), Pułku Dragonów Kinburskich (720 racji), słabej brygady kozackiej, w skład której wchodziły pododdziały pułków wojsk czarnomorskich, orenburskich oraz dońskich (Iliana i nr 20), które według niedatowanego wykazu płk. Sticha¹⁶ liczyć mogły łącznie tylko 510 kawalerzystów oraz artylerzyści konni (430 racji). Ponadto na obszarze Wolnego Miasta znaleźli się piechurzy z 6 korpusu krymskiego (2500 racji) oraz pododdziały pułków piechoty: Brzeskiego, Litewskiego, Wileńskiego, Białostockiego, 19 i 20 Jegrów, Ułanów Petersburskich, Dragonów Noworosyjskich oraz artylerii z 11 i 23 Brygady, a także baterie z 2 i 4 Brygady.¹⁷ Zachowane wykazy racji żywnościowych pozwalają na podanie liczby maksymalnie ok. 6600 wojskowych, którzy znaleźli się wówczas na terenie Rzeczypospolitej Krakowskiej.¹⁸

Sposób sporządzania dokumentacji nie pozwala jednak na jednoznaczne stwierdzenie, czy wszyscy otrzymali kwatery na terenie miasta. Prawdopodobnie część, szczególnie z pułków kawalerii, została wysłana do dozoru brzegu Wisły od Mogiły aż po Bobrek.¹⁹ Wkrótce garnizon rosyjski w Krakowie został mocno zredukowany. Według odezwy gen. Rennenkampfa do Senatu z 7 października miał się składać z jednego batalionu piechoty, szwadronu kawalerii oraz 2 dział, liczących łącznie 1200 żołnierzy.²⁰ Nieco później, 12 października, Rüdiger powiadomił Senat, że kontyngent rosyjski na terenie Wolnego Miasta Krakowa liczyć miał 2700 „ludzi i razem koni”.²¹

¹⁴ Nie udało się ustalić imienia mjr., a następnie ppłk. Skariatina. W źródłach polskich i literaturze wymieniany był często jako Skuratyn.

¹⁵ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/365 (dawne: V-154), Wykaz żołnierzy rosyjskich przebywających w Krakowie 8 I 1816 r., 11–16.

¹⁶ Nie udało się ustalić imienia.

¹⁷ Wykazy kwatery oraz dostaw żywności dla wojsk rosyjskich w 1831 r.: AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), 1201–1259; sygn. 4.1.4/372 (dawne: V-161), 485; sygn. 4.2/854 (dawne: VI-56), 37, 39, 873.

¹⁸ Ibid., sygn. 4.1.4/372 (dawne: V-161), Wykaz oddziałów rosyjskich przebywających na terenie Wolnego Miasta Krakowa, 29 IX 1831 r., 485.

¹⁹ Wacław Tokarz, *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831* (Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Wydawnictwo Bellona, 1994), 551.

²⁰ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Pismo [Karla] Rennenkampfa do Senatu z 7 X 1831 r., Kraków, 487.

²¹ Ibid., Pismo [Fiodora] Rüdigera do Senatu z 12 X 1831 r., Kraków, 497. Informacja zamieszczona przez Aleksandra Puzyrewskiego, iż po 30 IX 1831 r. pozostał w Krakowie

Te rozbieżne dane można interpretować w ten sposób, iż całość wojsk rosyjskich na terenie Rzeczypospolitej Krakowskiej wynieść miała ponad 2 tys. żołnierzy (prawdopodobnie formuła „i razem koni” dotyczyła porcji dla zwierząt), z czego 1,2 tys. ulokowano w samym Krakowie.

Czy liczba wojskowych rosyjskich stanowiących okupacyjne załogi Krakowa była wysoka? Wydaje się, że nie. Pojemność kwaterunkowa miasta jeszcze w czasach austriackich określona została na 6 generałów, 220 oficerów i 6 tys. żołnierzy. W latach 1807–1809 tutejszy garnizon austriacki liczył od 5,3 tys. do 6,1 tys. oficerów i żołnierzy.²² Załoga Księstwa Warszawskiego liczyła od schyłku 1809 r. do początku 1811 r. ok. 3650 oficerów i żołnierzy.²³ Na tym tle załogi rosyjskie kwatrujące w mieście nie były nadmiernie liczebne, wyjąwszy pierwsze dni po wkroczeniu do miasta, gdy dyslokacja poszczególnych jednostek nie była jeszcze jasno ustalona.

Bardzo niewiele wiadomo na temat składu etnicznego załogi rosyjskiej. Według pamiętnikarza Ambrożego Grabowskiego sensację wśród mieszczaństwa krakowskiego budziły u schyłku doby napoleońskiej egzotyczne formacje Kozaków, Kałmuków i Baszkirów. Dotychczas takich oddziałów w Krakowie jeszcze nie oglądano.²⁴ Wydaje się jednak nie ulegać wątpliwości, że większość stacjonujących tu oddziałów tworzyli rekruci z ziem etnicznie rosyjskich.

Skład korpusu oficerskiego stacjonującego w Krakowie uchwytany jest tylko w niewielkim stopniu. Wśród generalicji zwracała uwagę duża, a chwilami nawet dominująca grupa oficerów pochodzenia niemieckiego (Sievers, Osten-Sacken, Piotr Essen, Rüdiger, Rennenkampf). O oficerach pochodzenia polskiego w latach 1809 i 1813–1816 niemal nic nie wiadomo. Pojedyncze dokumenty do władz miejskich kierowane po polsku przez rosyjską komendanturę rażą błędami gramatycznymi, ortograficznymi i rusycyzmami. Z relacji Leona Drewnickiego, byłego podoficera 16 Pułku Piechoty (dalej: pp) Księstwa Warszawskiego, można dowiedzieć się o problemach oficerów rosyjskich w 1814 r. z komunikowaniem się z krakowskimi urzędnikami (bariera języka i alfabetu), co wydaje się potwierdzać brak Polaków wśród oficerów okupacyjnej załogi Krakowa.²⁵

Nieco inaczej wyglądała sytuacja w 1831 r. Z zachowanych akt kwaterunkowych wynika, że wśród oficerów rosyjskich w Krakowie dość znaczną

tylko jeden batalion jest błędna. Aleksander Kazimierowicz Puzyrewski, *Wojna polsko-ruska 1831 r.* (Warszawa: Wyd. Orgelbranda, 1899), 459–460.

²² Michał Baczkowski, *Wojsko austriackie w Krakowie w latach 1796–1809* (Kraków: Historia Jagellonica, 2007), 43, 91.

²³ Baczkowski, *Wojsko polskie*, 47–49.

²⁴ [Grabowski], *Wspomnienia*, 1:100–103.

²⁵ Leon Drewnicki, *Za moich czasów* (Warszawa: Wydawnictwo Pax, 1971), 40–48, 51–61.

grupę stanowili Polacy lub osoby pochodzenia polskiego. Zbiorowość ta składała się, jak się wydaje, co najmniej z 34 oficerów, na ogół niższych stopni i wywodziła się najprawdopodobniej z ziem zabranych.²⁶

Polityczne zadania garnizonu rosyjskiego

Każdorazowa obecność wojsk rosyjskich w Krakowie miała wywołać określone reperkusje polityczne. W 1809 r., z uwagi na zdominowanie Krakowa przez wojska polskie dowodzone osobiście przez ks. Poniatowskiego, załoga rosyjska nie była w stanie zrealizować żadnych celów, w tym najważniejszego – czyli niedopuszczenia do trwałego przyłączenia miasta do Księstwa Warszawskiego. Wpływ na przemiany ustrojowo-językowe i administracyjne w mieście wywierały wyłącznie tymczasowe władze polskie (ks. Poniatowski, komisarz rządowy Franciszek Węgliński, Rząd Centralny Obojga Galicji), często zresztą ze sobą skonfliktowane.²⁷

Całkowicie inaczej sytuacja wyglądała w latach 1813–1816. Co ciekawe, wojska rosyjskie zajęły Kraków jako wroga siła okupacyjna, po niespełna roku (w kwietniu 1814 r.) stały się siłą zbrojną protektora Polaków, czyli armią sprzymierzoną i „sojuszniczą”, by po kolejnym roku (w maju 1815 r.) być już wojskiem obcego, ale oficjalnie zaprzyjaźnionego państwa, którego monarcha miał bliżej nieokreślone prawa zwierzchnie do nowo kreowanego państwa – Wolnego Miasta Krakowa. Ten dziwny i zmieniający się status wojsk rosyjskich utrudnia proste ustalenie celów politycznych, którym służył garnizon.

Początkowo (maj 1813 r. – kwiecień 1814 r.) jego zadaniem była eksploatacja ekonomiczna miasta na rzecz armii polowej (szczególnie ważne podczas kampanii jesiennej 1813 r., gdy dostawy krakowskie trafiały do centralnego magazynu rosyjskiego w Koźlu), stłumienie propagandy i nastrojów pronapoleońskich w mieście, a wreszcie przygotowanie Krakowa do formalnego objęcia przez cara Aleksandra I. Wojskowym gubernatorem

²⁶ Wykaz nazwisk oficerów załogi rosyjskiej stacjonującej w Krakowie, których brzmienie sugeruje ich polskie pochodzenie: Baliński, Broniewski, Czerniawski, Dąbrowski, Derczyński, Doliński, Dzierżyc, Ichnatowicz, Jabłoński, Jaworski, Komajewski, Kowalewski, Kozłowski, Laskiewicz, Lewandowski, Lewczyński, Łukomski, Miałczewski, Miłkowski, Nowicki, Olszewski, Orzewski, Owczarski, Polański, Romanowski, Romański, Rymaszewski, Smakowski, Sokołowski, Tomański, Turzewski, Walicki, Wereszczak, Wolnicki. Nie sposób jednak stwierdzić, czy oficerowie pochodzenia polskiego lepiej odnosili się do mieszkańców Wolnego Miasta Krakowa niż ci pochodzenia rosyjskiego; AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/372 (dawne: V-161), 19 XI 1831 r., Kraków, 717.

²⁷ AN w Krakowie, Prefektura Departamentu Krakowskiego (dalej: PDK), sygn. 72/0/1 (dawne: PDK 1), vol. 2, Dekret Franciszka Węglińskiego z 18 I 1810 r., Kraków, 1–7; Pismo Michała Kochanowskiego do ministerstwa spraw wewnętrznych z 12 II 1810 r., Kraków, 58–88.

departamentu krakowskiego realizującym te zadania został w czerwcu 1813 r. radca stanu Paweł Awerin, urzędnik z ramienia rosyjskiego ministerstwa sprawiedliwości, piastujący także stopień oficerski majora. Według polskiego gen. Jana Weyssenhoffa była to dość odrażająca postać, gdyż „się mniemał być królem Krakowa”.²⁸ Niektóre działania Awerina budziły protesty urzędników departamentu krakowskiego. Przykładowo 6 lipca 1813 r. zastępca prefekta Kasper Wielogłowski skarżył się na niego do ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego „dyrygującego Ministerstwem Spraw Wewnętrznych” o zarekwirowanie czopowego²⁹ krakowskiego i przesłanie go do Warszawy niezgodnie z zasadami wprowadzonymi przez Radę Najwyższą Tymczasową.³⁰ Pozytywnie ocenił go wspomniany już wcześniej Drewnicki, co wszakże wydaje się postawą odosobnioną.³¹

Władze okupacyjne unikały, w myśl dyrektyw carskich, prowokowania sytuacji konfliktowych. Po bitwie pod Lipskiem odprawiano w mieście nabożeństwa żałobne ku czci ks. Poniatowskiego. Ponadto w grudniu 1813 r. władze miejskie rozpięły zbiórkę pieniędzy na rannych żołnierzy polskich znajdujących się w niewoli.³² Inicjatywy te zorganizowano za zgodą władz okupacyjnych. Z drugiej jednak strony te same władze okupacyjne podjęły latem 1813 r. decyzję o rozbrojeniu i faktycznej likwidacji krakowskiej Gwardii Narodowej, widząc w niej najwyraźniej niebezpieczeństwo krzewienia sympatii pronapoleońskich i wojskowego szkolenia mieszczan. W jej miejsce utworzono Warty Obywatelskie o charakterze pomocniczej policji. Instytucja ta nie cieszyła się popularnością mieszkańców, tym bardziej że wartowników wykorzystywano do konwojowania transportów żywności dla wojsk rosyjskich.³³ Symbolicznym aktem stało się zlikwidowanie na rozkaz Awerina tablicy z nazwą placu Gwardii Narodowej w marcu 1814 r., któremu przywrócono dawne określenie placu Szczepańskiego.³⁴

Zaprzestano także obchodzenia głównych świąt z czasów Księstwa Warszawskiego: imienin Napoleona i króla Fryderyka Augusta, których miejsce zajęły imieniny cara Aleksandra I, obchodzone uroczyście, poczynawszy od

²⁸ [Weyssenhoff], *Pamiętniki*, 193.

²⁹ Dochody z czopowego krakowskiego powinny w myśl obowiązujących zasad prawnych zasilać kasę miejską.

³⁰ AN w Krakowie, PDK, sygn. 72/0/2 (dawne: PDK 2), t. 6, Pismo Kaspra Wielogłowskiego do ks. Ksawerego Druckiego-Lubeckiego z 6 VII 1813 r., Kraków, 1.

³¹ Drewnicki, *Za moich*, 40–48, 51–61.

³² Bieniarzówna i Małecki, *Dzieje Krakowa*, 3:36.

³³ Raporty dowództwa Wart Obywatelskich z 1813: AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3812 (dawne: Mag I/197), 355, 359, 367, 713, 715; sygn. 2.3/3840 (dawne: Mag I/225), 395.

³⁴ *Ibid.*, sygn. 2.2/3660 (dawne: Mag I/45), Rozporządzenie magistratu z 30 III 1814 r., Kraków, 105.

13 września 1813 r.³⁵ Po klęsce cesarza Francuzów pod Lipskiem i upadku resztek szans na restytucję pronapoleońskiego państwa polskiego nadzieje mieszkańców szybko zwróciły się w stronę Aleksandra I. Nowa narracja polityczna reprezentowana przez okupacyjną załogę rosyjską powoli przestawała budzić wrogość. Dziękczynne nabożeństwo za zdobycie Paryża, które odprawiono 1 maja 1814 r. w zaadaptowanym na cerkiew garnizonową kościele św. Piotra i Pawła, zapewne nie wywołało wielkiego entuzjazmu, ale zarazem oznaczało symboliczny kres długoletnich wojen wyniszczających gospodarczo także Kraków.³⁶

Nic też dziwnego, że przejazd cara Aleksandra I przez miasto we wrześniu 1814 r. na obrady konferencji pokojowej w Wiedniu wywołał prawdziwy entuzjazm zarówno lokalnych władz, jak i ogółu mieszkańców, widzących w nim nowego protektora sprawy polskiej.³⁷ Zmianę sytuacji w mieście zdawał się potwierdzać także rozkaz gen. Jana Henryka Dąbrowskiego z czerwca 1814 r., w którym wyznaczył on Kraków jako miejsce koncentracji niedobitków 1 i 12 pp, 1 i 12 pułków jazdy oraz Pułku Krakusów Księstwa Warszawskiego, a na polskiego dowódcę wojskowego w mieście wyznaczył płk. Antoniego Cedrowskiego.³⁸ Procarskie nastroje potęgowały jeszcze artykuły zamieszczane na łamach *Gazety Krakowskiej*, przedstawiające Aleksandra I jako „nowego Tytusa” i dobroczyńcę narodu polskiego.³⁹

Okupant nie ingerował w funkcjonowanie struktur administracyjnych miasta oraz znajdujących się tu agend państwowych Księstwa Warszawskiego. Działy nadal: magistrat, rada municypalna i prefektura departamentowa, kierowane przez dotychczasowych urzędników. Funkcjonował w pełni system prawny Księstwa Warszawskiego. Prowadzono w normalnym trybie

³⁵ Ibid., sygn. 2.2/3659 (dawne: Mag I/44), 601; sygn. 2.2/3660 (dawne: Mag I/45), Rozporządzenia magistratu z 13 IX 1813 r. i n., Kraków, 35.

³⁶ Bieniarzówna i Małecki, *Dzieje Krakowa*, 3:36.

³⁷ Baczkowski, *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Municypalna Krakowa 1810–1815* (Kraków: Historia Jagellonica, 2010), 70–71. *Gazeta Krakowska*, wrzesień 25, 1814, 933–934, zamieściła szczegółową relację z przebiegu tej wizyty. Sporo światła na zmianę stosunku szlachty podkrakowskiej z opcji pronapoleońskiej na rzecz afirmacji Aleksandra I i entuzjastycznej oceny jego roli w dziele odbudowy armii i państwa polskiego w latach 1814–1815 rzucają raporty austriackie z Myślenic. Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrainy u Lvovi (dalej: CPAHUL), Fond 146, Opis 1, Sprawa 884, Raport starosty Lipowskiego do Gubernium z 1 I 1815 r., Myślenice; Sprawa 886, Raport starosty myślenickiego do Gubernium z 5 VI 1814 r., Myślenice, 1; Raport o nastrojach w Galicji z 30 VI 1814 r., Wiedeń, 4; Raport o sytuacji w Galicji z 27.02.1815 r., Wiedeń, 21–41.

³⁸ Bronisław Gembarzewski, *Wojsko polskie. Królestwo Polskie 1815–1830* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903), 1–4. Ostatecznie Kraków nie odegrał istotnej roli jako punkt zborny wojsk polskich w 1814 r., a z żołnierzy polskich przebywali w nim głównie chorzy umieszczeni w tutejszych lazaretach.

³⁹ *Gazeta Krakowska*, wrzesień 21, 1814, 921.

inwestycje, rozpisywano i rozstrzygano przetargi na dzierżawę majątków miejskich. Kontrolę nad lokalnymi władzami sprawowała Rada Najwyższa Tymczasowa rezydująca w Warszawie i komunikująca się bezpośrednio z prefekturą departamentu oraz radą municypalną, bez pośrednictwa lokalnych władz okupacyjnych.⁴⁰

O ile okupacja wojskowa z lat 1813–1816 w niewielkim tylko stopniu wpłynęła na funkcjonowanie miasta i zakończyła się niemal w przyjacielski sposób, to kolejny pobyt wojsk rosyjskich w Krakowie w 1831 r. miał już całkowicie odmienny charakter.

Celem tej okupacji było drastyczne ograniczenie autonomii Wolnego Miasta Krakowa, sterroryzowanie mieszkańców i pozbawienie ich złudzeń co do szans wybicia się Polski na niepodległość, a wreszcie ukaranie najbardziej prominentnych zwolenników powstania listopadowego. Środkiem do uzyskania pożądaných rezultatów były odezwy autorstwa Rüdigera, w których bez ogródek głosił, „ażeby pod zasłoną dostatecznej siły mogły być ujęte środki do przywrócenia w kraju tym porządku, odpowiadającego warunkom jego istnienia, jako też zamiarem dlań życzliwym Trzech Najjaśniejszych Protegujących go Dworów”⁴¹

Konkretne działania nastąpiły bardzo szybko. Generał Rennenkampf samowolnie nakazał ograniczyć swobodę wymiany handlowej Wolnego Miasta z Prusami. Jego podwładni zablokowali żeglugę na Wiśle, a tym samym handel Krakowa z Austrią.⁴² Rüdiger, a następnie Rennenkampf rozpoczęli wydawanie kategorycznych poleceń Senatowi w sprawie dostarczenia list osób najbardziej skompromitowanych działaniami na rzecz powstania, spisów byłych uczestników wojny polsko-rosyjskiej, a także studentów i licealistów. Następnie Rennenkampf zażądał zatrzymania i aresztowania najbardziej znanych ze swojej antyrosyjskiej działalności. Na własną rękę kazał internować biskupa krakowskiego Karola Skórkowskiego oraz wydawców *Gońca Krakowskiego*, na łamach którego zamieszczano wcześniej odezwy generałów powstańczych. Redaktorzy pisma zostali oskarżeni o zamieszczenie fałszywych informacji na temat polskiego „buntu”⁴³

Były to działania bezprawne, godzące w porządek prawny i formalną niezależność Wolnego Miasta Krakowa, ale zgodne z instrukcjami carskimi.

⁴⁰ AN w Krakowie, PDK, 72/0/2 (dawne: PDK 2), vol. 6 i 7, Korespondencja prefekta (formalnie zastępcy prefekta) Kaspra Wielogłowskiego z ks. Ksawerym Druckim-Lubeckim, Radą Najwyższą Tymczasową i Ministerstwem Spraw Wewnętrznych 1813–1814.

⁴¹ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Odezwa [Fiodora] Rüdigera do Senatu z 27 IX 1831 r., Kraków, 476.

⁴² Ibid., Protokoły obrad Senatu z października 1831, Kraków, 496, 510.

⁴³ Stetkiewicz, *Rzeczpospolita Krakowska*, 127–128; AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Pismo [Karla] Rennenkampfa do Senatu z 12 X 1831 r., Kraków, 489.

Senat oficjalnie protestował przeciw tym żądaniom, a po cichu informował o tym rezydentów pozostałych państw zaborczych (Prus i Austrii). Interwencje te odniosły częściowy sukces, gdyż 24 października zwolniono aresztowanych „z woli najwyższej władzy”, gdy okazało się, że Austria i Prusy nie zamierzają w tej materii współpracować z Rosją, a działania państwa carskiego zostały uznane za zagrażające dotychczasowej równowadze politycznej w tej części Europy.⁴⁴ Aby dać jakąś satysfakcję Rennenkampfowi, Senat aresztował i wydał w ręce rosyjskie byłego studenta uniwersytetu, Jacka Gudrajczyka, oskarżonego o kierowanie działaniami na rzecz obalenia w styczniu 1831 r. prezesa Senatu, Stanisława Wodzickiego, oskarżanego o skrajny serwilizm wobec Rosji.⁴⁵

Niepełny sukces polityczny okupacji Krakowa, potwierdzony przedwczesną ewakuacją miasta zakończoną 24 listopada 1831 r., wynikał z braku uzgodnień celów wojsk rosyjskich z dyplomacją pruską i austriacką. Rządy tych państw obawiały się, że Mikołaj I spróbuje ustanowić swój faktyczny protektorat nad Krakowem i rozmieści tu na stałe załogę wojskową. Stąd też, mimo szumnych zapowiedzi strony rosyjskiej o przedsięwzięciu wspólnej okupacji Rzeczypospolitej Krakowskiej, pozostałe państwa zaborcze uchyliły się od niej, a następnie wymusiły na carze podjęcie decyzji o rezygnacji z dalszej okupacji Krakowa. Generał Rennenkampf nie zdawał sobie w pełni sprawy z komplikacji międzynarodowych wywołanych okupacją Krakowa. Na własną rękę zawierał kontrakty z żydowskimi liwerantami (dostawcami wojskowymi) z Krakowa, 4 listopada zażądał sporządzenia kosztorysu adaptacji zamku wawelskiego na koszary rosyjskie, a 9 listopada przekazania na jego ręce cerkwi garnizonowej, na którą obrócono kościół św. Michała. Dlatego też rozkaz carski o ewakuacji Krakowa, który dotarł do niego 18 listopada, był niewątpliwym zaskoczeniem.⁴⁶

Ekonomiczne skutki okupacji rosyjskich dla Krakowa

Pobyt załogi wojskowej w mieście w realiach pierwszej połowy XIX w. zawsze stwarzał dalekosiężne problemy gospodarcze, a szczególnie w wypadku obecności sił okupacyjnych obcego państwa. Pod względem formalnoprawnym podczas okupacji w latach 1809 i 1813–1816 zastosowano przepisy obowiązujące w Księstwie Warszawskim. W 1809 r. było to sporym

⁴⁴ Beiersdorf, *Kraków*, 241–242; AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Pismo [Karla] Rennenkampfa do Senatu z 24 X 1831, Kraków, 525–527.

⁴⁵ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Korespondencja Senatu z [Karlem] Rennenkampfem z października 1831, Kraków, 575, 582.

⁴⁶ *Ibid.*, Pisma [Karla] Rennenkampfa do Senatu z 4, 9 i 18 XI 1831 r., Kraków 513, 540, 550, 556, 568.

nadużyciem, gdyż Kraków znajdował się wówczas w granicach Austrii i do chwili inkorporacji do Księstwa należało stosować zasady prawne monarchii habsburskiej. Zdecydowały jednak kwestie logistyczne: ustawodawstwo austriackie było bowiem o wiele korzystniejsze dla miast niż prawo obowiązujące w Księstwie Warszawskim, szczególnie w kwestiach zakwaterowania i wyżywienia żołnierzy.⁴⁷ Koszty utrzymania okupacyjnej załogi rosyjskiej w latach 1813–1816 wynikały po części z dekretu króla saskiego z 5 lipca 1810 r. o zasadach kwaterunku wojskowego.⁴⁸ Natomiast dostawy żywności realizowano wówczas w myśl dekretów Rady Ministrów Księstwa Warszawskiego z 1812 i 1813 r. o zaopatrzeniu wojsk polskich, wykorzystanych następnie i twórczo rozwijanych przez okupacyjną Radę Najwyższą Tymczasową na rzecz armii rosyjskiej.⁴⁹

W trakcie okupacji w 1831 r. nie sposób było się odwołać do jakichś konkretnych aktów prawnych. Dowódcy rosyjscy kategorycznie żądali zakwaterowania i wyżywienia swoich wojsk na koszt Wolnego Miasta Krakowa. W tej sytuacji Senat powołał 28 września specjalną komisję żywnościową pod przewodnictwem senatora Feliksa Grodzickiego, następnie Jana Kantego Bartla i komisję kwaterunkową pod przewodnictwem senatora Józefa Leopolda Wasseraba. Były to ciała o charakterze improwizowanym. Senat podjął nadto decyzję o przygotowaniu racji żywnościowych dla sztabu rosyjskiego oraz o zakupie jedzenia za gotówkę dla wojsk rosyjskich stacjonujących w mieście.⁵⁰ Po trzech tygodniach okupacji car Mikołaj I zdecydował się przejąć koszt utrzymania załogi Krakowa na skarb państwa rosyjskiego, co mogło być rezultatem zabiegów dyplomatycznych Prus i Austrii.⁵¹

⁴⁷ Baczkowski, *Wojsko polskie*, 82–83, 113–114.

⁴⁸ Gembarzewski, *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814* (Warszawa: Gebethner i Wolff, 1905), 273–274.

⁴⁹ Józef Bojański, *Rządy tymczasowe w Królestwie Polskim, maj–grudzień 1815* (Warszawa: Piotr Laskauer i Ska, 1902), 11–12, 150–155; AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.2/3659 (dawne: Mag I/44), Protokoły Rady Muncypalnej Krakowa 1813–1814, 325, 327, 523.

⁵⁰ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.1/93 (dawne: IV-18), Rozporządzenie Senatu z 28 IX 1831 r. o utworzeniu Komisji Żywnościowej, Kraków, 471–472.

⁵¹ *Ibid.*, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), Pismo rezydenta rosyjskiego Stanisława Zarzeckiego do Senatu z 28 III 1832 r. w sprawie kosztów utrzymania wojsk rosyjskich w Krakowie, 587, 601–619. Zasadniczym problem dla oceny skutków ekonomicznych pobytu wojsk rosyjskich w Krakowie pozostaje struktura administracyjno-prawna Rzeczypospolitej Krakowskiej. W państewku tym połączono budżet i własność miasta Krakowa z otaczającymi go miejscowościami o zróżnicowanym statusie prawnym (państwowe, kościelne, szlacheckie, a nawet będące własnością miasta Krakowa, ale niewchodzące w skład jego granic administracyjnych). W rezultacie dysponujemy na ogół materiałami dotyczącymi całego Wolnego Miasta Krakowa, co wszakże nie przekłada się automatycznie na miasto Kraków, będące stolicą tego państewka.

Jak zatem wyglądała praktyka okupacyjna? Zakwaterowanie oficerów i żołnierzy w Krakowie odbywało się według starych norm austriackich, sięgających swoimi korzeniami jeszcze ustawodawstwa Marii Teresy z 1766 r. i stopniowo modyfikowanymi.⁵² W praktyce generałom przysługiwało ok. 10 pokoi, kuchnia, stajnia i kilka pomieszczeń gospodarczych. Oficerowie sztabowi (od majora do pułkownika) otrzymywali mieszkania czteropokojowe z kuchnią i wozownią, oficerowie niżsi (od chorążego do kapitana) kwaterowani byli zwykle w dwóch pokojach. Podoficerów i szeregowych umieszczano w kamienicach (od 5 do 22 na kamienicę, w zależności od wielkości gmachu) oraz w domkach na przedmieściach (zwykle od 2 do 6 na budynek mieszkalny). Przysługiwał im siennik lub pół łóżka oraz prawo do korzystania z kuchni, wody i opału gospodarzy. W mieście istniały ponadto improwizowane koszary w budynkach zaadaptowanych na cele wojskowe wykorzystywane w różnym stopniu.⁵³ O ile w czasach austriackich właścicielom nieruchomości dotkniętym kwaterunkiem wojskowym wypłacono odszkodowanie, to w dobie Księstwa Warszawskiego kosztów tych już w żaden sposób nie rekompensowano.

Stan prawny obowiązujący w Księstwie Warszawskim prowadził do obciążenia mieszkańców miasta garnizonowego wysokimi kosztami utrzymania wojskowych i obowiązku przeznaczenia dla nich znacznej części swoich budynków mieszkalnych. Jednak wysokość środków finansowych uzyskanych od krakowian na rzecz opłacenia pobytu okupacyjnej załogi rosyjskiej wymyka się jednoznacznym ustaleniom, gdyż obejmuje nie tylko koszt przygotowania kwater przez właścicieli, lecz także wartość niezyskanych przychodów z tytułu przymusowego i darmowego wynajmu mieszkań. W 1831 r. Senat sporządził wykaz obejmujący koszt dostarczenia kwater dla wojsk rosyjskich, który wyniósł 86 334 złp. Nie jest wszakże jasne, jaka część tej sumy przypadła na Kraków (zapewne przeważająca), a jaka na sąsiednie wioski i folwarki.⁵⁴

Kolejnym ciężarem spadającym na mieszkańców Krakowa było współuczestnictwo w wyżywieniu załogi okupacyjnej. Teoretycznie powinna ona być opłacana ze środków państwowych, ale w warunkach nadzwyczajnych, a takie panowały w latach 1809, 1813–1814 i 1831, pociągano miasto do dodatkowych świadczeń na rzecz armii.

⁵² *Supplementum Codici Austriaci oder Chronologische Sammlung, aller vom I Jänner 1759 bis letzten Dezember 1770 [...] Generalien, Patenten, Satz-Ordnungen, Rescripten, Resolutionen, dann Landesobrigkeitlichen Edikten, Mandaten und Dekreten*, t. 6 (Wien: Johann Thomas Edlen von Trattnern Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1777), 825–827.

⁵³ Baczkowski, *Wojsko austriackie*, 92, 97, 101–104.

⁵⁴ Obliczenia na podstawie szacunków kosztów okupacji rosyjskiej sporządzonych przez Senat 18 II 1832 r.: AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), Kraków, 1023.

Wyżywienie oddziałów rosyjskich zakwaterowanych w Krakowie w 1809 r. zostało, w myśl rozkazu ks. Poniatowskiego z 20 lipca 1809 r., po części przerzucone na koszt miasta. Miało ono dostarczać rosyjskiej brygadzie gen. Sieversa 4776 porcji dziennie, czyli 2383 funty wiedeńskie⁵⁵ mięsa i 149 garnców⁵⁶ wódki o wartości 6814 złp. Mąkę, chleb oraz paszę dla koni uzyskano z pobliskich dominiów. Swoje świadczenia miasto realizowało do 24 września 1809 r., do chwili, gdy gen. Golicyn przychylił się do prośby ks. Poniatowskiego o zwolnienie miasta z dalszej realizacji tego ciężaru. Sumaryczny koszt wyżywienia wojsk rosyjskich przez miasto zamknął się zapewne w sumie 442 910 złp.⁵⁷ Była to równowartość budżetu miejskiego z 1808 r.⁵⁸

Dużo trudniej ustalić wartość dostaw realizowanych przez Kraków na potrzeby garnizonu rosyjskiego w latach 1813–1816. Miasto zostało najprawdopodobniej zobligowane do przekazania wojsku alkoholu i mięsa, zapewne w wysokości 5436 garnców wódki o wartości 19 tys. złp oraz 1359 cetnarów⁵⁹ wołowiny o wartości 68 tys. złp rocznie.⁶⁰ Była to kwota znaczna, ale nieprzekraczająca możliwości finansowych miasta. Nieco mniej dotkliwym obowiązkiem stała się nagła konieczność wyposażenia lazaretów w zamku wawelskim i krakowskich klasztorach w ubrania dla chorych, które musiało sprawić miasto kosztem 7 tys. złp oraz chaotyczne rekwizycje zapasów żywności, wozów, beczek oraz najrozmaitszych sprzętów potrzebnych dla armii.⁶¹

Władze rosyjskie usiłowały zaangażować do prac na rzecz armii krakowskich bednarzy, którym w czerwcu 1813 r. zlecono wykonanie znacznej

⁵⁵ 1 funt wiedeński = 0,56 kg.

⁵⁶ 1 garniec = 3,8438 l.

⁵⁷ Obliczenia na podstawie wykazów liwerunków dla wojsk rosyjskich z 1809: AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3853 (dawne: Mag I/238), 15, 497, 779. Dostawy te realizował liwerant Berko Neyberger, a w niewielkim stopniu Wolf Markusfeld i Weynberger. Krzos podał, że koszt utrzymania wojsk polskich i rosyjskich w Krakowie wynosił 6814 złp dziennie. Z akt magistrackich wynika, że kwota ta przeznaczona była jedynie na wyżywienie brygady rosyjskiej; Krzos, *Z księciem*, 181. Dla porównania koszt utrzymania wojsk rosyjskich okupujących austriackie cyrkuły Galicji w 1809 r. wyniósł 3 949 541 florenów, czyli nominalnie 15 798 164 złp.; CPAHUL, Fond 146, Opis 79, Sprawa 90, Dostawy dla wojsk rosyjskich z Galicji w 1809 r., Lwów, 12 VI 1818, 1–2, 43.

⁵⁸ Danuta Rederowa, „Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809), cz. 2, Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne,” *Rocznik Krakowski* 36 (1962): 41–42.

⁵⁹ 1 cetnar = 56,02 kg.

⁶⁰ Szacunki na podstawie akt liwerunkowych z lat 1813–1814: AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3857 (dawne: Mag I/242), 121–501.

⁶¹ *Ibid.*; Bieniarzówna i Małecki, *Dzieje Krakowa*, 3:36.

partii beczek dla potrzeb intendenty rosyjskiej. Według relacji rosyjskich rzemieślnicy uchylali się od pracy, a jeżeli już ją wykonywali, to w najgorszy, partacki sposób. Niektórzy z nich mieli w ogóle opuścić miasto, by nie uczestniczyć w tych pracach. W celu zmuszenia bednarzy do wykonania żądanych robót nałożona została na ich cech „egzekucja wojskowa”, czyli obowiązek zakwaterowania, utrzymania i wypłacenia żołdu sześciu żołnierzom aż do ukończenia żądanych dostaw.⁶²

Car Aleksander I, realizując swoją politykę zbliżenia z Polakami, nakazał znieść najbardziej uciążliwe świadczenia wojskowe 1 lutego 1814 r.⁶³ Rada Najwyższa Tymczasowa, odpowiedzialna m.in. za sprawną realizację dostaw z okupowanych ziem Księstwa Warszawskiego, generalnie opowiadała się za złagodzeniem wyzysku ekonomicznego kraju, a czasem też brała stronę krakowskich władz miejskich, protestujących przeciw nadmiernym ciężarom nakładanym na miasto przez radę departamentową. W tym wypadku można dostrzec ciekawy konflikt na osi miasto-ziemiaństwo na tle realizacji dostaw dla wojsk rosyjskich, w którym to rada departamentowa reprezentowała wyłącznie interesy ziemiaństwa i wchodziła w ostry spór z krakowską radą municypalną oraz magistratem co do sposobu finansowania żądań rosyjskich. Ostatecznym arbitrem w tym sporze stała się Rada Najwyższa Tymczasowa jako organ państwa rosyjskiego.⁶⁴

Koszt zakupu żywności, furażu, drewna opałowego i środków do oświetlenia kwater dla wojsk rosyjskich okupujących Wolne Miasto Kraków w 1831 r., sporządzony przez komitet żywności, jest znany i wyniósł 71 635 złp.⁶⁵ Jak zwykle w odniesieniu do tego państwa nie jesteśmy w stanie określić, jaka część tej sumy przypadała na samo miasto, a jaka na otaczające je wsie i folwarki. Można jedynie założyć, że z uwagi na strategiczne położenie Krakowa i bogactwo jego infrastruktury mieszkaniowej przeważająca część

⁶² Dane na podstawie akt liwerunkowych z 1813 r.: AN w Krakowie, sygn. 2.3/3857 (dawne: Mag I/242), 183, 193, 207, 227, 367, 449, 471, 477, 491.

⁶³ Bojasiński, *Rządy tymczasowe*, 11–12, 150–155.

⁶⁴ Władze miejskie krakowskie jasno wykazały, że sposób rozdziału świadczeń na rzecz wojsk rosyjskich podjęty przez Radę Departamentową jest sprzeczny z obowiązującym prawem i niezgodny z danymi podatkowymi z departamentu krakowskiego. Baczkowski, *W cieniu*, 102–108; Jacek Przygodzki, *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813–1815. Organizacja i działalność* (Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002), 116–139; AN w Krakowie, PDK, sygn. 72/0/2 (dawne: PDK 2), vol. 6, Odwołanie się Rady Municypalnej od decyzji Rady Departamentowej do Rady Najwyższej Tymczasowej w sprawie świadczeń wojskowych z 11 XI 1813 r., Kraków, 122–130; Pismo prefekta Kaspra Wielogłowskiego do Najwyższej Rady Tymczasowej z 25 II 1814 r., Kraków, 154–158.

⁶⁵ Obliczenia na podstawie szacunków kosztów okupacji rosyjskiej sporządzonych przez Senat 18 II 1832 r.: AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), 1023.

tej kwoty została opłacona przez mieszkańców stolicy tego miniaturowego państewka.

Przestępczość załóg rosyjskich okupujących Kraków

Każdorazowa obecność silnej załogi wojskowej w mieście w pierwszej połowie XIX w. wywoływała poważne napięcia wewnętrzne, prowadzące często do kwestionowania tradycyjnego porządku społecznego, a w końcu do wzrostu przestępczości pospolitej. Garnizon nie stawał się automatycznie gwarantem bezpieczeństwa publicznego, a znacznie częściej siłą o charakterze destrukcyjnym, prowadzącą do wzrostu zagrożenia i występowania nowych zjawisk o charakterze patologicznym.

Informacje co do zachowania się żołnierzy rosyjskich przebywających w Krakowie w latach 1809–1831 są bardzo liczne. Tworzą je przede wszystkim najrozmaitsze zażalenia, raporty władz miejskich, wreszcie nieliczne wzmianki pamiętnikarskie.⁶⁶ Co z nich wynika?

Nie ulega wątpliwości, że na postawę garnizonu rosyjskiego istotny wpływ (aczkolwiek nie zawsze decydujący) miało postępowanie lokalnego dowództwa. Nie powinno zatem dziwić, że z czasów okupacji Krakowa w 1809 r. liczba zachowanych skarg na żołnierzy rosyjskich jest niewielka. Byli oni zupełnie zdominowani przez polski garnizon miasta, a ponadto zostali ulokowani w peryferyjnych dzielnicach i poddani wymogom dyscypliny wojskowej. Wśród nielicznych informacji na temat zachowania się załogi rosyjskiej można znaleźć skargę margrabiny Elżbiety z Bielińskich Myszkowskiej z 26 sierpnia 1809 r., skierowaną do ks. Poniatowskiego, dotyczącą umieszczenia nadmiernej liczby żołnierzy polskich i rosyjskich w jej domu.⁶⁷ Z innych źródeł wiadomo, że żołnierze polscy i rosyjscy solidarnie zdewastowali odwachy przy bramach krakowskich. Koszt przeprowadzonych prac remontowych w połowie listopada 1809 r. wyniósł 3604 złp.⁶⁸ Dziełem kawalerzystów rosyjskich było nadto zdewastowanie folwarków

⁶⁶ Relacje rosyjskie są nieliczne i niewiele wnoszą do ustalenia nawet podstawowej faktografii: E. С. Каменский, *История 2-го драгунского С.-Петербургского Генераль Фельд-маршала Князя Менишкова полка. 1707–1898 г.г.*, t. 2 (Москва: Типография Вильде Малая Кисловка собств. домъ., 1900), 395–398; *Материалы для составления истории 42-го пѣхотнаго Якутскаго полка* (Тип. М.Д. Шумского: Кременец, 1895), 6.

⁶⁷ AN w Krakowie, AMK, sygn. 9/33/0/2.10/4402 (dawne: Mag I/784), Pismo Elżbiety Myszkowskiej do ks. Józefa Poniatowskiego z 26 VIII 1809 r., Kraków, 447.

⁶⁸ Obliczenia na podstawie materiałów dotyczących odwachów krakowskich: *ibid.*, sygn. 2.3/3865 (dawne: Mag I/250), 849, 879, 905. W najgorszym stanie technicznym znajdowały się odwachy Bramy Glinianej i Grodzkiej. Wykaz z 25 XI 1809 r. podaje, że na nowo wyposażono odwach główny oraz odwachy przy Bramach Grodzkiej, Glinianej, Sławkowskiej i Floriańskiej; *ibid.*, 919.

miejskich, w których znaleźli zakwaterowanie (własność miejską tworzyły: folwark Dąbie, folwark i wieś Piaski, folwark Szlak, folwark Kawior i wieś Grzegórzki) oraz spustoszenie miejskiej cegielni w Dąbiu.⁶⁹

Jednym z niewielu spostrzeżeń pamiętnikarskich na temat załogi rosyjskiej jest zapisek Kazimierza Brodzińskiego, który zanotował, że „w kilka dni potem [jesień 1809 r.] wypadła dla nas obydwu kwatery w domu publicznych kobiet, który wtedy przy natłoku wojsk polskich i rosyjskich jedyny był na cały Kraków i który dzień i noc odwiedzany był najwięcej od pijanych gości”.⁷⁰

Problem owych „kobiet publicznych” powrócił z całą siłą w latach 1813–1816. 1 marca 1815 r. komendant wojskowy Krakowa, mjr Skariatina, skierował pismo do prezydenta Krakowa, w którym skarżył się, że ogromna liczba żołnierzy rosyjskich zapadła na choroby weneryczne i została wysłana do szpitali. W związku z tym żądał, by prezydent miasta wydał zarządzenie o przeprowadzeniu jak najczęstszych badań lekarskich prostytutek i o niedopuszczeniu zarażonych kobiet do wykonywania swojego zawodu.⁷¹ W rzeczywistości problem kontaktów żołnierzy rosyjskich z krakowskimi prostytutkami jest uchwytany w źródłach już od lipca 1813 r. Sformułowania typu: „pojechaliśmy na wieś z oficerami”, „przy kozaku”, „u wojskowych”, „na wieś z majorem” itp. dość jasno wyjaśniały skalę zjawiska. W 1814 r. odnotowano kolejne informacje o ucieczce chorych wenerycznie kobiet ze szpitala „do oficerów” oraz „na rozpustę nocną, choć są niezdrowe”. Do gwałtownych wydarzeń doszło 31 lipca tegoż roku, gdy żołnierze rosyjscy „gwałtem cisnęli się do kobiet zarażonych” przebywających w miejskim szpitalu. Żeby „wiołencji im nie czynili”, policja zablokowała dostęp do budynku, w rezultacie czego napastnicy powybijali szyby w szpitalu, a następnie „po napisaniu tegoż Raportu w tym momencie od wojska rosyjskiego unteroficerowie szturmowali wejście do szpitala”.⁷²

Trudno w tym miejscu nie powstrzymać się od konstatacji, że krakowskie „kobiety publiczne” mogły spowodować większe straty w szeregach armii rosyjskiej niż operacje bojowe armii Księstwa Warszawskiego w 1814 r.

Przestępczość pospolita żołnierzy rosyjskich w Krakowie wydaje się nie wykraczać poza normy epoki. Szeregowcy rabowali przede wszystkim

⁶⁹ Informacje na podstawie protokołów Rady Muncypalnej z 1810 r.: *ibid.*, sygn. 2.2/3656 (dawne: Mag I/42), 927, 959.

⁷⁰ Kazimierz Brodziński, *Wspomnienia mojej młodości* (Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1928), 58.

⁷¹ AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3994 (dawne: Mag I/379), Pismo mjr. Skariatina do prezydenta Krakowa Stanisława Zarzeckiego z 1 III 1815 r., Kraków, 1049.

⁷² *Ibid.*, Raporty dyrektora policji i lekarza miejskiego do magistratu w sprawie kobiet chorych wenerycznie z 31 VII 1814 r. i n., Kraków, 747, 789–791, 793, 803, 833.

przedmioty konieczne dla normalnego funkcjonowania oddziałów wojskowych pozbawionych przyzwoitego zaopatrzenia. Stąd też w wykazach zagrabionych dóbr z lat 1813–1816 figurowały takie pozycje, jak: kradzieże i dewastacje ogrodów, sadów i płotów, z których pozyskany materiał Rosjanie przeznaczali na opał. Ponadto odnotowano pobicia i bezprawne aresztowania krakowskich urzędników i policjantów oraz napaści na kobiety, które w rezultacie musiały opuścić swoje domy w obawie przed agresorami.⁷³ Inna rzecz, że w wielu wypadkach żołnierze rosyjscy wszczynali bójki między sobą, czasami prowadzące do zranienia uczestników, a niekiedy nawet do śmierci.⁷⁴

Wykaz rabunków dokonanych przez wojsko rosyjskie w Krakowie w 1831 r. jest niezbyt oryginalny. Objął on żywność, alkohol, zwierzęta gospodarskie, paszę dla koni, drewno, maszyny rolnicze, ubrania (także kobiece), pościel, meble, obrazy, lustra, sztucce, przedmioty użytku domowego, szczególnie metalowe. Żołnierze nie gardzili nawet kłódkami, wiadrami czy sznurkami ze studni. Niszczyli karczmy oraz zabudowania folwarczne. Należy jednak zwrócić uwagę, że większość rabunków miała miejsce poza granicami administracyjnymi Krakowa. Kradzieże na terenie okolicznych wsi i folwarków były znacznie łatwiejsze do przeprowadzenia niż na terenie samego miasta.⁷⁵ Koszt zniszczeń i rabunków dokonanych na terenie Wolnego Miasta Krakowa w 1831 r. Senat ocenił na 147 662 złp.⁷⁶ W tym przypadku wydaje się, że większość spustoszeń przypadała na tereny podmiejskie.

W trakcie omawianych okupacji co najmniej jeden krakowianin został zabity przez wojskowych. 21 stycznia 1814 r. Maciej Bogacki zmarł w szpitalu w wyniku pobicia przez żołnierzy rosyjskich. Jak się wydaje, mogła to być zemsta za domniemane zabójstwo rosyjskiego atamana Jakuba Kalimana w wyniku burdy między Polakami a grupą kozaków. Władze rosyjskie podejrzewały, że został on najpierw uprowadzony, następnie zamordowany, a jego ciało wrzucono do Wisły. Szczegółów obydwu tragicznych wydarzeń nie sposób już dzisiaj precyzyjnie zrekonstruować.⁷⁷

⁷³ Ibid., sygn. 2.3/3869 (dawne: Mag I/254), Raporty w sprawie ekscesów wojskowych z 1813–1814, Kraków, 267, 287, 369, 411, 455.

⁷⁴ Ibid., 353, 361.

⁷⁵ Na podstawie zestawień kosztów okupacji rosyjskiej Krakowa sporządzonych dla Senatu w latach 1831 i 1832: AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), 1055–1151.

⁷⁶ Ibid., Szacunki kosztów okupacji rosyjskiej sporządzone przez Senat 18 II 1832 r., Kraków, 1023.

⁷⁷ AN w Krakowie, AMK, sygn. 2.3/3869 (dawne: Mag I/254), Pismo mjr. [Pawła] Awerina do magistratu z grudnia 1813 r., Kraków, 181; Notka magistratu z 21 I 1814 r., Kraków, 245.

Konkluzje

Każdorazowa okupacja Krakowa przez wojsko rosyjskie niosła za sobą konsekwencje polityczne, gospodarcze i społeczne. Pod względem politycznym najbardziej ważkim był pobyt oddziałów carskich w 1831 r. Stanowił on w praktyce jednostronne naruszenie statusu Wolnego Miasta Krakowa i zapowiedź rychłego ograniczenia jego autonomii, co formalnie nastąpiło dwa lata później.⁷⁸ Natomiast długotrwały pobyt załogi rosyjskiej w Krakowie w latach 1813–1816 praktycznie nie odbił się na funkcjonowaniu lokalnych władz administracyjnych i samorządowych. Jedyną konsekwencją okupacji było rozbrojenie, a następnie faktyczna likwidacja krakowskiej Gwardii Narodowej.

Obecność załóg rosyjskich w Krakowie była pochodną toczonych operacji wojennych oraz wytycznych władz carskich. Te ostatnie były zmienne i często mało czytelne dla lokalnych dowódców wojskowych. Stąd też widoczne były zarówno pewne gesty przyjaźni administracji okupacyjnej pod adresem mieszkańców, jak i brutalny wyzysk połączony z represjami o charakterze politycznym. Nie ulega przy tym wątpliwości, że rozwijająca się świadomość narodowa krakowian, ukształtowana w dużym stopniu przez wydarzenia Sejmu Czteroletniego i insurekcji kościuszkowskiej, przyczyniała się do zajęcia przez nich postaw wrogich wobec rosyjskich okupantów, co prowadziło niekiedy do działań o charakterze konfrontacyjnym.

Ekonomiczne skutki okupacji wojskowej są po części dobrze uchwytnie w źródłach, ale zarazem dość trudne w interpretacji. Pobyt oddziałów wymuszał uiszczenie następujących świadczeń: dostaw mięsa i wódki (pozostałe środki żywnościowe i paszę dostarczano na koszt okolicznych dominiów), przydziału kwater dla oficerów i szeregowych oraz zorganizowania improwizowanych lazaretów. Niekiedy dochodziły do tego jeszcze dodatkowe rekwizycje i inne przymusowe ciężary na rzecz armii. Skala obciążeń była wysoka i negatywnie wpływała na budżet miasta oraz dobrobyt jego mieszkańców. Z drugiej jednak strony najbardziej kosztowne okazały się w tej epoce dla Krakowa pobyty wojsk polskich w 1809 i 1813 r., które tutaj reorganizowano i forsownie rozbudowywano, co zarazem pochłaniało ogromne zasoby finansowe miasta.⁷⁹ Na tym tle koszt utrzymania

⁷⁸ W 1833 r. państwa zaborcze narzuciły Wolnemu Miastu Krakowowi nową konstytucję, która ściślej podporządkowywała je tzw. Konferencji Rezydentów oraz redefiniowała pojęcie neutralności, co stanowiło wstęp do coraz dalej idącego ograniczania autonomii Wolnego Miasta, a w praktyce oddawało je w austriacką strefę wpływów. *Bieniarzówna i Małecki, Dzieje Krakowa*, 3:80–82.

⁷⁹ Pamięć o wyzysku ekonomicznym Krakowa dokonany przez wojsko polskie w 1809 r. trwała w mieście przez wiele dziesięcioleci, rzekomo nawet przez trzy pokolenia. *Józef Louis-Wawel, Kupcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)* (Kraków: Drukarnia Czasu, 1883), 15.

okupacyjnych wojsk rosyjskich nie był aż tak wysoki. W 1831 r. car Mikołaj I narzucił początkowo zakwaterowanie i wyżywienie swoich wojsk władzom Wolnego Miasta Krakowa, ale po trzech tygodniach ich pobytu w mieście przejął utrzymanie tych formacji na koszt skarbu rosyjskiego.⁸⁰ Było to zapewne rezultatem nacisku politycznego pozostałych mocarstw zaborczych (Prus i Austrii), ale oceniając obiektywnie, przysłużyło się samemu miastu.

Okupacje wojskowe wywoływały także określone skutki społeczne. Każdorazowo prowadziły do wzrostu poziomu zagrożenia publicznego oraz przestępczości pospolitej, będącej udziałem żołnierzy: włamań, kradzieży, dewastacji mienia, bójek, wyjątkowo także zabójstw. Na niewielką skalę zanotowano w tym czasie przypadki czasowej ucieczki mieszkańców ze swoich domów zagrożonych agresją ze strony okupantów. Pomimo znacznej skali różnych występków nie da się chyba postawić wojskom rosyjskim zarzutu o wyjątkowo złym stosunku do cywilów. Był to raczej typowy sposób brutalnego odnoszenia się okupanta do podbitej ludności, niezależnie od armii, jaką reprezentował.

Reasumując, trzykrotna okupacja Krakowa przez wojska rosyjskie w latach 1809–1831 była w dziejach miasta epizodami ocenianymi jednoznacznie negatywnie, dotkliwymi, ale dość szybko zapomnianymi. Obecność wojsk carskich na pewno przyczyniła się do chwilowego wzmocnienia nastrojów antyrosyjskich w mieście, natomiast wywarła tylko ograniczony wpływ na jego kondycję ekonomiczną. Okupacyjna załoga rosyjska była na ogół trzymana w korbach dyscypliny wojskowej, pomimo całkiem bogatej dokumentacji dotyczącej najrozmaitszych występków szeregowych i oficerów. Liczne, dobrze udokumentowane, przypadki rabunków czy bójek miały charakter przestępstw pospolitych typowych dla epoki. Natomiast wysysk gospodarczy miasta przez siły okupacyjne nie doprowadził do załamania się podstaw jego egzystencji.

Bibliografia

Archiwalia

Archiwum Narodowe w Krakowie

Akta Miasta Krakowa (dawne: Mag I)

Archiwum Wolnego Miasta Krakowa (dawne: WMK)

Prefektura Departamentu Krakowskiego (dawne: PDK)

Tsentral'nyy derzhavnyy istorychnyy arkhiv Ukrayiny u Lvovi (CPAHUL)

Fond 146 (Halyts'ke namisnytstvo)

⁸⁰ AN w Krakowie, WMK, sygn. 4.1.4/373 (dawne: V-162), Pismo rezydenta rosyjskiego Stanisława Zarzeckiego do Senatu z 28 III 1832 r. w sprawie kosztów utrzymania wojsk rosyjskich w Krakowie, Kraków, 587, 601–619.

Źródła drukowane i pamiętniki

- Białkowski, Antoni. *Pamiętniki starego żołnierza (1806–1814)*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903.
- Bredetzky, Samuel. *Reisebemerkungen über Ungarn und Galizien*. T. 2. Wien: Verlag bey Anton Doll, 1809.
- Brodziński, Kazimierz. *Wspomnienia mojej młodości*. Kraków: Krakowska Spółka Wydawnicza, 1928.
- Chłapowski, Dezydery. *Pamiętniki*. Poznań: Drukarnia i Księgarnia Świętego Wojciecha, 1899.
- Drewnicki, Leon. *Za moich czasów*. Warszawa: Wydawnictwo Pax, 1971.
- Fiszerowa, Wirydianna. *Dzieje moje własne*. Warszawa: Świat Książki, 1998.
- Gintel, Jan, wyb. i oprac. *Cudzoziemcy o Polsce. Relacje i opinie*. T. 2, *Wiek XVIII–XIX*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1971.
- [Grabowski, Ambroży]. *Wspomnienia Ambrożego Grabowskiego*. T. 1. Kraków: Drukarnia Czasu, 1909.
- Korespondencja księcia Józefa Poniatowskiego z Francją*. T. 2. Poznań: Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, 1923.
- Rohrer, Joseph. *Versuch über die deutschen Bewohner der österreichischen Monarchie*. T. 2. Wien: Kunst- und Industrie-Compt., 1804.
- Smarzewski, Marcin. *Pamiętnik 1809–1831*. Wrocław: Ossolineum, 1962.
- Supplementum Codici Austriaci oder Chronologische Sammlung, aller vom I Jänner 1759 bis letzten Dezember 1770 [...] Generalien, Patenten, Satz-Ordnungen, Rescripten, Resolutionen, dann Landesobrigkeitlichen Edikten, Mandaten und Dekreten*. T. 6. Wien: Johann Thomas Edlen von Trattnern Kaiserl. Königl. Hofbuchdruckern und Buchhändlern, 1777.
- [Weysenhoff, Jan]. *Pamiętnik generała Jana Weysenhoffa*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903.
- [Wodzicki, Stanisław]. *Pamiętniki hr. Stanisława Wodzickiego*. Kraków: Nakład J. K. Żupańskiego i K. J. Heumanna, 1888.

Opracowania

- Askenazy, Szymon. *Książę Józef Poniatowski*. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1974.
- Baczkowski, Michał. *W cieniu napoleońskich orłów. Rada Muncypalna Krakowa 1810–1815*. Kraków: Historia Iagellonica, 2010.
- Baczkowski, Michał. *Wojsko austriackie w Krakowie w latach 1796–1809*. Kraków: Historia Iagellonica, 2007.
- Baczkowski, Michał. *Wojsko polskie w napoleońskim Krakowie*. Kraków: Historia Iagellonica, 2009.
- Beiersdorf, Otton. „Kraków wobec powstania listopadowego.” W *Powstanie czy rewolucja? W 150 rocznicę powstania listopadowego*. Red. Henryk Kocój, 212–245. Katowice: Uniwersytet Śląski, 1981.
- Бескровный, Любомир. *Русская армия и флот в XIX в. Военно-экономический потенциал России*. Москва: Издательство «Наука», 1973.
- Bieniarsówna, Janina, i Jan M. Małecki. *Dzieje Krakowa*. T. 3, *Kraków w latach 1796–1918*. Kraków: Wydawnictwo Literackie, 1985.

- Bojasiński, Józef. *Rządy tymczasowe w Królestwie Polskim, maj–grudzień 1815*. Warszawa: Piotr Laskauer i Ska, 1902.
- Габаев, Георгий. *Роспись русским полкам 1812 года*. Киев: б.в., 1912.
- Gembarzewski, Bronisław. *Wojsko polskie. Królestwo Polskie 1815–1830*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1903.
- Gembarzewski, Bronisław. *Wojsko Polskie. Księstwo Warszawskie 1807–1814*. Warszawa: Gebethner i Wolff, 1905.
- Каменский, Е. С. *История 2-го драгунскаго С.-Петербургскаго Генераль Фельд-маршала Князя Менишкова полка. 1707–1898 г.г.* Т. 2. Москва: Типографя Вильде Малая Кисловка собств. домъ., 1900.
- Kerchnawe, Hugo. *Tage von Leipzig 1813. Kavallerieverwendung, Aufklärung und Armeeführung bei der Hauptarmee in den entscheidenden Tagen von Leipzig*. Wien: L. W. Seidel, 1904.
- Knapowska, Wisława. „Nawroty polskich ruchów zbrojnych 1830–1834. Z dziejów dyplomatycznych i rewolucyjnych Wolnego Miasta Krakowa.” *Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk. Komisja Historyczna* 14, z. 2 (1948): 42–187.
- Krzos, Kazimierz. *Z księciem Józefem w Galicji w 1809 roku. Rząd Centralny obojga Galicji*. Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1967.
- Louis-Wawel, Józef. *Kurcy krakowscy w epoce przejściowej (1773–1846)*. Kraków: Drukarnia Czasu, 1883.
- Łukasiewicz, Mariusz. *Armia księcia Józefa 1813*. Warszawa: Wyd. Ministerstwa Obrony Narodowej, 1986.
- Материалы для составления истории 42-го пѣхотнаго Якутскаго полка*. Кременец: Тип. М. Д. Шумского, 1895.
- Pawłowski, Bronisław. *Wojna polsko-austriacka 1809 r.* Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Dom Wydawniczy Bellona, 1999.
- Przygodzki, Jacek. *Rada Najwyższa Tymczasowa Księstwa Warszawskiego 1813–1815. Organizacja i działalność*. Wrocław: Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 2002.
- Puzyrewski, Aleksander Kazimierowicz. *Wojna polsko-ruska 1831 r.* Warszawa: Wyd. Orgelbranda, 1899.
- Rederowa, Danuta. „Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796–1809). Cz. 2, Zagadnienia ustrojowe i ekonomiczno-społeczne.” *Rocznik Krakowski* 36 (1962): 1–85.
- Schnür-Pepłowski, Stanisław. *Cudzoziemcy w Galicji (1787–1841)*. Kraków: Spółka Wydawnicza Polska w Krakowie, 1902.
- Skowronek, Jerzy. *Księżę Józef Poniatowski*. Wrocław: Ossolineum, 1986.
- Sołtyk, Roman. *Kampania 1809 r.* Warszawa: Druk Józefa Sikorskiego, 1906.
- Stetkiewicz, Stanisław. *Rzeczpospolita Krakowska w dobie powstania listopadowego*. Kraków: Towarzystwo Miłośników Historii i Zabytków Krakowa, 1912.
- Tokarz, Wacław. *Wojna polsko-rosyjska 1830 i 1831*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Volumen, Wydawnictwo Bellona, 1994.
- Wachholz, Szczesny. *Rzeczpospolita Krakowska (okres do 1830 r.)*. Warszawa: Wydawnictwo Prawnicze, 1957.

Prasa

Gazeta Krakowska, wrzesień 21, 1814; wrzesień 25, 1814.

STRESZCZENIE

Michał Baczkowski, Trzy okupacje Krakowa przez wojska rosyjskie w latach 1809–1831. Analiza porównawcza

W pierwszej połowie XIX w. Kraków trzykrotnie znalazł się pod rosyjską okupacją wojskową: w 1809 r., gdy należał do Austrii, w latach 1813–1815, gdy należał do Księstwa Warszawskiego i w 1831 r., gdy był stolicą Wolnego Miasta Krakowa. Każda z okupacji rosyjskich miała inne cele i charakter. W 1809 r. głównym (niezrealizowanym) celem było niedopuszczenie do przejęcia miasta z rąk austriackich przez Księstwo Warszawskie. W latach 1813–1815 okupacja miasta była efektem przegranej Napoleona pod Moskwą i ofensywy wojsk rosyjskich na państwa napoleońskiej Europy. W 1831 r. okupacja miała charakter ekspedycji karnej za wspomaganie powstania listopadowego przez mieszkańców Krakowa. Każdorazowy pobyt wojsk rosyjskich w Krakowie wywoływał perturbacje gospodarcze i wzrost przestępczości. Dla załogi okupacyjnej największym zagrożeniem okazała się masowa zachorowalność żołnierzy na choroby weneryczne, najlepiej poświadczona dla lat 1813–1815.

Polityczne znaczenie trzech okupacji wojskowych Krakowa przez wojsko rosyjskie było stosunkowo niewielkie. Koszty utrzymania żołnierzy były znaczne, ale nie doprowadziły do zrujnowania finansów miasta. Zachowanie się wojsk okupacyjnych, w wielu wypadkach naganne, nie odbiegało jednak od standardów pierwszej połowy XIX w.

Słowa kluczowe: wojsko rosyjskie, okupacja wojskowa, Kraków, XIX wiek

SUMMARY

Michał Baczkowski, A Comparative Analysis of the Russian Army's Three Occupations of Cracow between 1809–1831

During the first half of the nineteenth century, Cracow found itself under Russian military occupation three times: in 1809, when the city belonged to Austria, between 1813–1815, when it belonged to the Duchy of Warsaw, and in 1831, when it was the capital of the Free City of Cracow. Each period of Russian occupation had different aims and character. In 1809, the main (unrealised) goal was to prevent the Duchy of Warsaw from capturing the then Austrian city. The Russian offensive against the states of Napoleonic Europe, launched after Bonaparte's defeat near Moscow in 1812, resulted in the second occupation between 1813–1815. In 1831, the city was occupied for a third time as punishment for the city's strong support of the November Uprising. Each period of occupation resulted in economic perturbations and an increase in crime. For the occupying forces, the greatest threat turned out to be the mass morbidity of soldiers caused by venereal diseases attested to 1813–1815.

The political importance of the three Russian occupations of Cracow was relatively minor. The cost of housing and maintaining the soldiers was considerable but

did not deplete the city's finances. The behaviour of the occupying forces, reprehensible in many cases, did not differ from the standards that prevailed during the first half of the nineteenth century.

Keywords: Russian army, military occupation, Cracow, nineteenth century

ZUSSAMENFASSUNG

Michał Baczkowski, Drei Besetzungen von Krakau durch russische Truppen zwischen 1809 und 1831: eine vergleichende Analyse

In der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts befand sich Krakau dreimal unter russischer militärischer Besetzung: 1809, als es zu Österreich gehörte, 1813–1815, als es Teil des Herzogtums Warschau war, und 1831, als es die Hauptstadt der Republik Krakau war. Jede der russischen Besetzungen hatte andere Ziele und einen anderen Charakter. Im Jahr 1809 bestand das (nicht erreichte) Hauptziel darin, die Einnahme der Stadt durch das Herzogtum Warschau aus österreichischer Hand zu verhindern. Die Besetzung der Stadt zwischen 1813 und 1815 war die Folge der Niederlage Napoleons bei Moskau und der Offensive der russischen Armee auf die Länder des napoleonischen Europas. Im Jahr 1831 hatte die Besetzung den Charakter einer Strafexpedition aufgrund der Unterstützung des Novemberaufstandes durch die Krakauer Bevölkerung. Jeder Aufenthalt der russischen Armee in Krakau führte zu wirtschaftlichen Turbulenzen und einem Anstieg der Kriminalität. Die größte Bedrohung für die Besatzungsarmee stellte das massive Auftreten von Geschlechtskrankheiten unter den Soldaten dar, das am besten für die Jahre 1813–1815 belegt ist.

Die politische Bedeutung der drei militärischen Besetzungen von Krakau durch die russische Armee war relativ gering. Die Kosten für den Unterhalt der Soldaten waren beträchtlich, ruinierten aber nicht die Finanzen der Stadt. Das Verhalten der Besatzungstruppen, das in vielen Fällen verwerflich war, wich jedoch nicht von den Standards der ersten Hälfte des neunzehnten Jahrhunderts ab.

Stichworte: Russische Armee, militärische Besetzung, Krakau, 19. Jahrhundert